

Beata Zinkiewicz

Instytucja kuratora sądowego w systemie opieki, profilaktyki i resocjalizacji

Nauczyciel i Szkoła 3-4 (24-25), 97-103

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Beata Zinkiewicz

Instytucja kuratora sądowego w systemie opieki, profilaktyki i resocjalizacji

Ustalenia terminologiczne

Pojęcie kurator sądowy (z *lac.*: *curator – opiekun*) funkcjonuje w terminologii kilku dyscyplin naukowych i można go używać w różnych znaczeniach. Najczęściej stosowane jest na gruncie prawa (zarówno cywilnego, jak i karnego) dla określenia osoby wyznaczonej przez sąd w celu sprawowania opieki (dozoru, nadzoru) nad inną osobą lub jej majątkiem albo reprezentowania jej między innymi w przypadkach:

- całkowitej lub częściowej niezdolności do czynności prawnych (ubezwłasnowolnienia) osób chorych umysłowo lub nieletnich;
- nieznanego miejsca pobytu osoby, której reprezentowanie lub sprawowanie pieczy nad jej majątkiem wymagane jest w procesie sądowym (kurator procesowy);
- warunkowego przedterminowego zwolnienia lub zawieszenia kary pozbawienia wolności wobec osób dorosłych, ponoszących odpowiedzialność za przestępstwo (kurator dla dorosłych);
- demoralizacji lub popełnienia czynu karalnego przez nieletniego, wobec którego sąd orzeka zastosowanie środka wychowawczego, na podstawie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (kurator dla nieletnich);
- pozbawienia, ograniczenia bądź zawieszenia władzy rodzicielskiej nad małoletnim dzieckiem w środowiskach dysfunkcyjnych (kurator rodzinny).

W każdym z tych przypadków sąd określa odrębny zakres praw i obowiązków kuratora oraz konkretne zadania do wypełnienia. Z pedagogicznego punktu widzenia najbardziej interesująca jest – niezwykle odpowiedzialna – rola kuratora rodzinnego i nieletnich, polegająca na wspieraniu środowiska rodzinnego w procesie wychowania dzieci i młodzieży, dbaniu o ich właściwy rozwój psychofizyczny, łagodzeniu skutków zwichniętej socjalizacji, między innymi poprzez korygowanie ich wadliwych postaw społecznych i cech charakteru.

Ewolucja instytucji kuratora sądowego

Za historyczny początek instytucji kuratora sądowego w świecie uznaje się wiek XIX, kiedy angielskie prawo niepisane (*Common Law*) wykształciło kilka różnych odmian procedury sądowej. Jedno z nowych rozwiązań pozwalało zawiesić wymierzenie kary lub jej wykonanie na okres próby (*probation*), powierzając kuratorom sądowym (*probation-officers*) sprawowanie kontroli nad podsądnymi. Podstawę prawną funkcjonowania kuratorów w Anglii stanowiła ustawa (*Probation of Offenders Act*) powstała dopiero w 1907 roku, legalizująca wcześniejsze dokonania w tym zakresie. Doświadczenia angielskie dotarły do Stanów Zjednoczonych, gdzie w 1841 roku Jan Augustus – szewc z Bostonu w stanie Massachusetts wpłacił kaucję za skazanego na więzienie przestępcę, zobowiązując się przed sądem do roztoczenia nad nim opieki w celu powstrzymania go od popełniania kolejnych czynów zabronionych. Eksperyment się powiódł i wielokrotnie był powtarzany wobec innych przestępców. W 1878 roku wydano w stanie Massachusetts (a następnie w innych stanach) ustawę powołującą kuratorów zawodowych.

Rozwój instytucji kuratora sądowego – zarówno w świecie, jak i w Polsce – ściśle wiąże się z powołaniem do życia sądownictwa dla nieletnich. I tak w 1869 roku, w Norwegii wydano ustawę o ochronie zaniedbanej młodzieży (*The Neglected Children Treatment Act*), a w 1886 roku rząd austriacki utworzył Radę Dzieci Państwa (*The State Children Council*). Celem tych przedsięwzięć była ochrona przed demoralizacją oraz wszechstronna opieka nad zaniedbanymi i popełniającymi przestępstwa dziećmi.

W Polsce sądownictwo dla nieletnich powstało tuż po uzyskaniu niepodległości w 1919 roku. Równocześnie zostali ustanowieni społeczni opiekunowie sądowi, późniejsi kuratorzy nieletnich. Po II wojnie światowej, w latach 1949-53 sądy te rozstrzygały tylko tzw. sprawy karne nieletnich (w których nieletni był sprawcą czynu zabronionego ustawą), a od 1953 roku rozszerzono ich kompetencje na tzw. sprawy opiekuńcze, dotyczące stosowania władzy rodzicielskiej, orzekania przysposobienia i innych przepisów prawa rodzinnego i opiekuńczego. Stopniowo (lata 1959-78) zostały przekształcone w sądy rodzinne i nieletnich, ujmujące kompleksowo problematykę nieletnich i małoletnich w ramach działalności opiekuńczej, wychowawczej, resocjalizacyjnej i profilaktycznej. Na kształt polskiej kurateli inspirująco wpłynął zarówno angielsko-amerykański system *probation* (stąd określenie probacja) oraz belgijsko-francuski system wolności dozorowanej. W 1951 roku zostało wydane rozporządzenie o kuratorach sądowych dla nieletnich oraz odpowiednie instrukcje, dotyczące ich postępowania. Kurator był pomocniczym organem sądu, a pełniona przez niego funkcja miała

charakter społeczny. Rok 1959 zaowocował powstaniem trzech aktów prawnych, które zasadniczo zmieniły charakter tej instytucji. I tak 13.02.1959 rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości o kuratorach sądowych dla nieletnich powołano instytucję kuratorów zawodowych, 1.04.1959. powstało rozporządzenie w sprawie ich wynagrodzeń, a 10.04.1959. wydano specjalną instrukcję w sprawie kuratorów sądowych dla nieletnich. Od tego czasu przyjął się społeczno-zawodowy model kurateli, zarówno w odniesieniu do nieletnich, jak i (po 1965 roku) dorosłych. Istotnym wydarzeniem w historii polskiej kurateli było powołanie do życia w 1971 roku (zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości) kuratorskich ośrodków pracy z młodzieżą, których specyfika polega na oddziaływaniu opiekuńczym, profilaktycznym i resocjalizacyjnym kuratora (we współpracy z innymi osobami, np. instruktorami-wychowawcami, psychologiem, pedagogiem i in.) w środowisku naturalnym wychowanka, z uwzględnieniem rodziny, szkoły i grupy rówieśniczej.

Aktualne uregulowania prawne

Ewolucyjnie ukształtowany model kurateli mieszanej (społeczno-profesjonalnej) okazał się niedoskonały, stąd od 1980 roku rozpoczęto próby jego reformowania. Pożądane kierunki zmian, zaproponowane przez samych kuratorów, uwzględniały przede wszystkim zamianę kurateli społeczno-zawodowej w kuratelę zawodowo-społeczną, której filar stanowiłyby oddziaływania profesjonalistów, przekształcenie kurateli kontrolno-represyjnej w kuratelę wychowującą oraz przejście od kurateli będącej pomocniczym organem sądu do kurateli jako merytorycznego i autonomicznego pionu sądownictwa. Proponowane przeobrażenia trwają aż do chwili obecnej, niezależnie od wejścia w życie pierwszej w historii ustawy o kuratorach sądowych z dnia 27.07.2001 roku. Na podstawie tego aktu prawnego określono m.in. status kuratora sądowego, jego zadania, kwestie awansu i stopni służbowych, wynagrodzenia, samorządu kuratorskiego, zasady aplikacji oraz definicję kuratorskiej służby sądowej. W przepisach ogólnych czytamy, iż „*kuratorzy sądowi realizują określone przez prawo zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym, związane z wykonywaniem orzeczeń sądu*” (rozdz.1, art.1). Ustawa nie zawiera definicji pojęcia kurator sądowy, choć rozgranicza funkcję kuratora zawodowego – jako merytorycznego pracownika sądu i kuratora społecznego – jako osoby powołanej przez prezesa sądu rejonowego do pełnienia w zespole kuratorskim określonych funkcji. Utrzymuje również wyraźny podział na kuratorów sądowych dla dorosłych, wykonujących orzeczenia w sprawach karnych i kuratorów rodzinnych, wykonujących orzeczenia w sprawach

rodziny i nieletnich (art.2, pkt.2). Kuratorzy sądowi wykonują swoje zadania w środowisku otwartym, czyli w miejscu zamieszkania i pobytu podopiecznych (kuratelników) nie wyłączając placówek karnych, opiekuńczo-wychowawczych czy leczniczo-rehabilitacyjnych (art.3.1.). Kuratora zawodowego mianuje – na wniosek kuratora okręgowego – prezes sądu okręgowego (rozdz.2, art.4). Mianowany może być ten, kto:

- posiada obywatelstwo polskie i korzysta z pełni praw cywilnych i obywatelskich;
- jest nieskazitelnego charakteru;
- jest zdolny ze względu na stan zdrowia do pełnienia obowiązków kuratora zawodowego;
- ukończył wyższe studia magisterskie z zakresu nauk pedagogiczno-psychologicznych, socjologicznych lub prawnych, albo inne wyższe studia magisterskie i studia podyplomowe z zakresu nauk pedagogiczno-psychologicznych, socjologicznych lub prawnych;
- odbył aplikację kuratorską;
- zdał egzamin kuratorski (art.5.1);
- złożył ślubowanie przed prezesem sądu okręgowego, w obecności kuratora okręgowego (art. 6.1, 6.2).

Ustawa przewiduje trzy stopnie służbowe dla kuratorów zawodowych: kurator zawodowy, starszy kurator zawodowy i kurator specjalista (art.7), które nadaje prezes sądu okręgowego na wniosek kuratora okręgowego (art.8.1). Kuratorem społecznym może zostać osoba ze średnim wykształceniem, doświadczeniem w działalności resocjalizacyjnej, opiekuńczej lub wychowawczej i odpowiadająca pozostałym warunkom określonym w ustawie wobec kuratorów zawodowych. Społeczni współpracownicy sądu mogą pełnić swoją funkcję tylko w jednym zespole, pod kierunkiem kuratora zawodowego, który określa im zakres zadań. Liczba sprawowanych nadzorów przez jednego kuratora nie powinna przekraczać 10, a ponoszone w związku z nimi koszty (np. dojazdy) rekompensowane są miesięcznym ryczałtem. Ryczałt przysługuje również kuratorowi zawodowemu, za prowadzenie nadzorów osobistych.

Prawa i obowiązki kuratora sądowego

Artykuły 9, 10 i 11 ustawy o kuratorach sądowych dotyczą praw i obowiązków kuratorów zawodowych. Wśród uprawnień wymienia się m.in.: odwiedzenie osób objętych postępowaniem w miejscu zamieszkania lub pobytu w godz.7-22, żądanie od nich okazania dowodu tożsamości oraz niezbędnych wyjaśnień i informacji, wgląd do akt sądowych i innych dokumentów, dotyczących pod-

opiecznych. Kurator ma również prawo do zażądania pomocy w wykonywaniu czynności służbowych od policji oraz innych osób i instytucji.

Do obowiązków zawodowego kuratora sądowego należy przede wszystkim: wnioskowanie o zmianę lub uchylenie orzeczonego środka, przeprowadzanie wywiadów środowiskowych, organizacja i kontrola pracy kuratorów społecznych, jak również współpraca z samorządem i instytucjami społecznymi, zajmującymi się opieką, wychowaniem, resocjalizacją, leczeniem oraz szeroko rozumianą pomocą w środowisku otwartym.

Szczególne rodzaje prawem, a zarazem obowiązkiem kuratorów sądowych jest podnoszenie swoich kwalifikacji zawodowych w różnych formach kształcenia, co powinno znacząco przekładać się na skuteczność ich oddziaływań w ciągle zmieniającej się i coraz bardziej skomplikowanej rzeczywistości wychowawczej.

Metody i formy pracy kuratorów sądowych

Niezależnie od tego, czy nadzór zastosowany jest wobec nieletniego (lub dorosłego) w związku z popełnionym czynem karalnym, czy wynika z postępowania opiekuńczego, oddziaływania kuratora obejmują całą rodzinę podopiecznego, traktowaną jako autonomiczny system wzajemnie oddziałujących na siebie elementów. Najczęściej rola kuratora sprowadza się do bycia doradcą rodziny, a nawet – organizatorem jej życia. W zależności od potrzeb konkretnego środowiska rodzinnego w nadzorze eksponuje się aspekt profilaktyczny, opiekuńczo-wychowawczy lub resocjalizacyjno-terapeutyczny.

Wśród metod i form pracy kuratora sądowego wymienia się: metodę indywidualnych przypadków (case-work), metodę pracy z grupą wychowanków (group-work) oraz metodę pracy z – szeroko rozumianym – środowiskiem podopiecznych (net-work). Najbardziej popularna jest pierwsza z nich, wykorzystująca procedurę psychotechniczną w relacji kurator - osoba nadzorowana. Zwłaszcza w odniesieniu do nieletnich szczególne znaczenie ma zbudowanie więzi opartej na wzajemnym zaufaniu oraz autentyczne respektowanie zasady podmiotowości wychowanka. Kurator staje się wtedy autorytetem dla podopiecznego i w oddziaływaniu resocjalizującym może wywierać na niego wpływ poprzez odwoływanie się do własnego przykładu w postępowaniu, perswazję czy doradzanie wychowawcze. W ramach tej metody ostatnio coraz częściej wykorzystywana jest mediacja oraz kontrakt (czasami traktuje się też mediację jako jeden z elementów kontraktu). Założeniem tych rozwiązań jest pełna indywidualizacja przypadku. Celem mediacji jest doprowadzenie do porozumienia stron i może być ona stosowana między innymi w przypadkach konfliktów wewnątrzrodzinnych, sporów

z sąsiadami, czy też czynów karalnych, które nieletni popełnił podczas trwania nadzoru. Kontrakt zaś jest pewnym rodzajem umowy, poprzedzonej przedstawieniem przez każdą ze stron swoich potrzeb, interesów i propozycji rozwiązań. W razie sprzeczności interesów istnieje możliwość prowadzenia negocjacji. Ich efektem jest wspólne uzgodnienie celów i projektu działania.

Metoda pracy z grupą stosowana jest przez kuratorów przede wszystkim w ramach ośrodków kuratorskich, które zalicza się do podstawowych instytucji profilaktyczno-resocjalizacyjnych o charakterze otwartym, pełniących funkcje: opiekuńczo-wychowawczą, dydaktyczną, profilaktyczno-kompensacyjną i resocjalizacyjną oraz integracyjno-społeczną. Mając do dyspozycji wychowawców-instruktorów, posiadających różnorodne zainteresowania i zdolności oraz szczególne kompetencje w zakresie pracy z grupą, kurator może organizować zajęcia socjoterapeutyczne, wykorzystujące między innymi elementy dramy (odgrywanie ról), kształtujące przede wszystkim podstawowe umiejętności interpersonalne (np. asertywność, aktywne słuchanie, zdolności empatyczne, identyfikowanie własnych słabych i mocnych stron, techniki radzenia sobie ze stresem i in.).

Praca kuratora ze środowiskiem natomiast polega na – szeroko pojmowanej – integracji oraz współdziałaniu ze wszystkimi osobami i instytucjami (rodzicami, szkołą, placówkami społeczno-wychowawczymi, kulturalno-oświatowymi, profilaktyczno-resocjalizacyjnymi, medyczno-terapeutycznymi i in.), które tworzą międzyresortową sieć wsparcia rodziny i dziecka w kryzysie.

Zarówno w teorii, jak i praktyce lansowany jest już od wielu lat model kurateli wychowującej, a nawet psychoterapeutycznej – w miejsce kurateli kontrolno-represyjnej, zakorzenionej w mentalności ogółu społeczeństwa. Aktualne trendy w polityce społecznej nakazują traktowanie wszelkiej działalności pomocowej (w tym również pracy kuratora) w kategoriach służby, której celem jest dążenie do wspólnego dobra. Takie podejście do profesji kuratora, inspirowane współczesnymi osiągnięciami filozofii personalistycznej (i pedagogiki dialogu) oraz psychologii humanistycznej zobowiązuje do szczególnego respektowania wartości godności osoby ludzkiej, jej autonomii i niepowtarzalności. Wszystko to czyni pracę kuratora sądowego jeszcze bardziej odpowiedzialną i pełną nowych wyzwań.

Bibliografia:

1. Gromek K., *Kuratorzy sądowi. Komentarz do ustawy z 27 lipca 2001r.*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa, 2002
2. Kalinowski M., *Vademecum rodzinnego kuratora sądowego*, IWZZ, Warszawa, 1984.

3. Kopeć- Chrościcka M., *Kurator sądowy. Zadania profilaktyczne i resocjalizacyjne...*, WSPS, Warszawa, 1984.
4. Kuberska- Gaca K., Kościańska A., *Metodyka pracy kuratora sądowego i opiekuna społecznego*, WSP, Częstochowa, 1986.
5. Mudrecka I., *Rodzimy kurator sądowy w percepcji nadzorowanych*, UO, Opole, 1997
6. Ostrihanska Z., Greczuskin A., *Praca z indywidualnym przypadkiem w nadzorze rodzinnego kuratora sądowego*, Norbertinum, Lublin, 1999.
7. Pytka L., *Pedagogika resocjalizacyjna...*, APS, Warszawa, 2000.
8. Sawicka K., *Model kurateli sądowej*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. Profesora Stanisława Batawii”, Nr 5/1996.
9. Śpiewak J., *Kurator sądowy w postępowaniu karnym wykonawczym...*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa, 2000.
10. Villa F., *Polityka społeczna, demokracja i praca socjalna*, UJ, Kraków, 1997.

Summary:

The article contains the most essential information concerning the institution of a court custodian in the Polish system of carc, prevention and rehabilitations. Its first part concerns the established terminology. Is an attempt at ordering the ways of understanding the notion of a "court custodian" taking into account his/her supervisory functions (e.g. support in guardianship issues or supervision in criminal cases). The next part refers to the evolution process of the institution of a court custodian in the world and in Poland. It mentions the most important events connected with the transformations in the court and guardianship system aimed at a more and more comprehensive promotion of the rehabilitations idea in an open environment. Probation would have a prominent role here. The next fragment of the text includes the information concerning the current Polish legal regulations and in particular the first law on court custodians in our country, dated July 27, 2001. On the basis of the above-mentioned document the requirements concerning the candidates for custodians, as well as the basic rights and obligations of that professional group have been established. The conclusion is devoted to the presentation of the most important methods and forms of custodians' work. Taken into account here is the work concerning individual cases, with a group of people being under their care and the work with the broadly understood environment – in other words with various people and institutions constituting the local network of social support.